

ТЕОРЕТИЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ СУТНОСТІ АЛЬТРУЇЗМУ ЯК МОРАЛЬНОЇ ТА МІЖДИСЦИПЛІНАРОЇ КАТЕГОРІЇ

Розглянуто погляди науковців на сутність альтруїзму як моральної і міждисциплінарної категорії. Виявлено, що на рівні різних галузей наукового знання альтруїзм найчастіше трактується через протиставлення його егоїзму; крізь призму емоційної реакції емпатії як афективного зв'язку з іншою людиною, здатність залучатися до її емоційного життя, поділяти переживання; надання пріоритетності блага іншого з одночасною відмовою від власного блага, жертвовності на користь іншої людини. Альтруїзм набуває реалізації у любові до ближнього, добрій волі, добротності, обов'язку перед людиною, щедрості, милосерді, визнанні іншого, чесності, справедливості, терпимості, співчутті, практичній безкорисливій допомозі, догляді за хворими, захисті, турботі, служінні.

Ключові слова: альтруїзм, моральна категорія, міждисциплінарна категорія, егоїзм.

Характерне для сьогодення посилення раціональності і прагматичності спричиняє поширення в суспільстві індивідуентності та ціннісної фрагментації, які негативно позначаються на взаєминах між людьми як на міжособистісному рівні, так і на рівні соціальних відносин. За цих умов з особливою гостротою постає проблема виховання духовної, альтруїстичної особистості, здатної до демократичного спілкування і конструктивного співробітництва, що ґрунтуються на гуманістичних принципах толерантності та терпимості, недопустимості ставлення до іншого як до засобу досягнення власних цілей, обмеження його інтересів.

Різні аспекти альтруїзму — його сутність, мотиви альтруїстичних вчинків, реальні дії — набули висвітлення в працях філософів (І. Кант, О. Конт, В. Соловйов, А. Шопенгауер), соціологів (Дж. Райт, М. Вебер), психологів (Н. Айзенберг, П. Андреев, І. Багмет, І. Бех, Є. Ільїн, Д. Майєрс, С. Малевич, З. Фройд, К. Юнг), педагогів (Т. Алексеєнко, Л. Бабенко, О. Вишневський, І. Стецько, О. Сухомлинська).

Водночас на сьогодні все ще бракує спеціальних досліджень, присвячених розгляду альтруїзму як важливої міждисциплінарної категорії, що й зумовило *мету* статті — розкриття сутності альтруїзму на основі аналізу поглядів представників різних галузей наукового знання.

Поняття «альтруїзм» запровадив засновник соціології, французький філософ Огюст Конт, у розумінні якого аль-

труїзм уособлює принцип «*revile pour outre*» — «жити заради іншого». Він розрізняв притаманний тваринам інстинктивний альтруїзм, який поєднує індивіда і рід, а потім руйнується цивілізацією, та альтруїзм, що виникає і розвивається вже в її межах. Останній у кінцевому рахунку перетворюється на спонтанну вроджену якість, що поєднує всіх людей, стаючи програмою побудови людського суспільства, яке під впливом позитивізму розвивається в напрямі гуманістичних цінностей. Філософ вбачав сенс людського життя в тому, щоб «служити людству, покращуючи самих себе». Тому альтруїзм у його інтерпретації передбачає самозречення (зумисне обмеження своїх бажань і почуттів заради того, щоб допомогти іншій людині, жертвування своїми інтересами заради інтересів інших), адже в умовах соціальної та психологічної розмежованості людей турбота про інтереси ближнього можлива лише за умов обмеження власного інтересу [5].

Однак як моральний принцип, альтруїзм усвідомлювався значно раніше. Ще Сократ стверджував, що «не брати, а віддавати — сутність морального закону, який урівноважує егоїстичну волю кожної людини. І чим більш духовною і душевною є людина, тим сильніше її бажання віддавати і служити людям» [4, с. 115].

Пізніше поняття «альтруїзм» набуває розвитку як моральний принцип англійської етики XVIII століття (А. Шефтсбері, Ф. Хатчесон, А. Сміт, Д. Юм), розробляється у руслі ідей французького Просвітництва (Ж.-Ж. Руссо) та німецької етики (Г. Ляйбниць, І. Кант, Л. Фейєрбах).

Моральний аспект альтруїзму може бути розкритий через моральний імператив І. Канта, який стверджував, що інтеріоризоване людиною те чи інше розуміння моральності перетворюється на таке внутрішньоособистісне утворення, як совість. Завдяки цьому людина у своїй діяльності прагне діяти відповідно до своєї совісті, а не висувати на перший план прагнення отримати ті чи інші вигоди. Отже, моральний альтруїзм передбачає дії, що узгоджуються з веліннями совісті людини.

В етичній християнській доктрині альтруїзм набуває відображення в таких категоріях, як: любов до ближнього, добра воля, добродійність, обов'язок перед людиною, щедрість, милосердя, визнання іншого, чесність, справедливість, терпимість, співчуття, милість, вдячність, практична безкорислива матеріальна та матеріальна допомога, догляд за хворими, захист, турбота, служіння.

В етиці ренесансу та протягом наступних історичних періодів теорію альтруїзму доповнили емпіричні, частково ідеалістичні, соціальні, гедоністичні, утилітаристські, позитивістські, екзистенціалістські, а також еволюціоністські ідеї.

У модерністських етичних концепціях стверджується, що альтруїзм охоплює: любов до ближнього, милосердя, бажання допомоги, співчуття, здатність до самообмеження, толерантність, терпимість, послужливість, милість, утішання, захист, увагу, щедрість, обов'язок, підтримку.

На сьогодні відома значна кількість визначень альтруїзму, зміст яких залежить від тієї наукової дисципліни, яку представляє той чи інший автор.

У філософії та етиці альтруїзм трактується як моральний принцип, оснований на визнанні природного зв'язку людей через вроджене почуття симпатії і пов'язаної з ним поведінки самопожертви та спів-допомоги (М. Бердяєв, Е. Дюркгейм, Дж. С. Мілль, В. Соловйов, А. Швейцер, А. Шопенгауер). Ці концепції поєднані ідеєю розгляду альтруїзму в контексті більш широкого поняття моральної поведінки.

А. Шопенгауеру належить першість у розкритті сутності альтруїзму через протиставлення його егоїзму, фокусуванні уваги на виявленні співчуття іншій людині: «Я разом із нею страждаю, коли в неї горі, відчуваю її горі, як своє, і тому хочу її блага, як свого. Але це вимагає, щоб я якимсь чином ототожнивсь з нею, щоб зникла та різниця між мною і будь-яким іншим, на якій і ґрунтується мій егоїзм... Лише це співчуття становить справжнє підґрунтя будь-якої вільної справедливості і будь-якого справжнього людинолюбства. Вчинок лише остільки має моральну цінність, оскільки бере початок у цьому джерелі, а будь-яка дія, зумовлена іншими мотивами, не має її. Це співчуття, благо і зло іншого стають безпосередньо близькими моему серцю» [11, с. 205].

Отже, А. Шопенгауер розглядав альтруїзм як один з основних принципів міжособистісних взаємин, в яких благо іншого стає пріоритетним, порівняно з особистісним благом, тому саме йому має надаватися виняткове значення. Філософ висунув ідею про те, що саме співчуття людей один одному, яке ґрунтується на переживанні спільності власної природи, запускає механізм взаємної ідентифікації, який сприяє альтруїстичній поведінці.

Ці ідеї певною мірою набули продовження в поглядах на сутність альтруїзму В. Соловйова. Не заперечуючи слух-

ності визнання жалості і співчуття основою моральності, він наголошує на тому, що це почуття є лише однією з трьох складових її загального підґрунтя, яка визначає належне ставлення людини до інших істот її світу. Філософ переконаний, що аналогічно тому, як із почуття сорому розвиваються правила аскетизму, так само із співчуття розвиваються правила альтруїзму. Погоджуючись із тим, що жалість — це справжня основа альтруїзму, він водночас попереджає про недоцільність ототожнення понять «моральність» та «альтруїзм», оскільки останній є складовою моральності.

В. Соловійов також розкриває справжню сутність жалості, яка, на його погляд, «не є безпосереднім ототожненням себе з іншим, а полягає у визнанні за іншим власного (належного йому) значення — права на існування і можливе благополуччя» [8, с. 109]. Це означає, що коли людина жаліє іншу людину або тварину, вона не приймає її за себе, а бачить у ній таку саму живу істоту, якою є вона сама. Оскільки людина визнає за собою певні права на виповнення своїх бажань, вона, відчуваючи жалість, визнає такі самі права й за іншим, і так само реагує на порушення чужого права. Людина начебто урівнює себе з тим, до кого відчуває жалість, уявляє себе на його місці.

Ґрунтуючись на таких ідеях, В. Соловійов робить висновок: «Зміст (ідея) жалості, або співчуття, взятий у своїй усезагальності й незалежно від суб'єктивних душевних станів, в яких він виявляється, це правда і справедливість» [6, с. 110]. З цього постулату філософ виводить головну ознаку альтруїзму, який психологічно оснований на почутті жалості й виправдовується розумом і совістю: «моральна солідарність з іншими людськими істотами». Водночас стверджується, що це всезагальне правило не передбачає матеріальної або якісної рівності всіх суб'єктів. У природі такої рівності не існує, і вимагати її немає сенсу. Йдеться лише про рівне для всіх право на існування та розвиток своїх позитивних сил [8, с. 111].

Вивчаючи співвіднесення альтруїзму та егоїзму, А. Швейцер дійшов висновку про можливість існування між ними трьох видів зв'язку, а саме: 1) перетворення егоїзму у свідомості індивіда внаслідок послідовного розмірковування на альтруїзм; 2) альтруїзм спочатку виникає в мисленні суспільства, а надалі стає переконанням індивіда; 3) співіснування альтруїзму та егоїзму в людській натурі [9].

З погляду етики, альтруїзм також розглядається як моральний принцип, що вимагає здійснення безкорисливих дій, спря-

мованих на благо інших людей; здатність жертвувати своєю вигодою заради спільного блага (О. Марков). Загалом представники еволюційної етики вважають, що здатність до альтруїстичної поведінки закладена в людині генетично. Тому практично будь-яка здорова людина за відповідного виховання може навчитися поводитися більш-менш «альтруїстично». У модерністській годегетиці альтруїзм пов'язується з безкорисливістю, самопожертвою заради інших, турботою про інших, співчуттям, підтримкою, безкорисливою допомогою, доброчинністю. Серед цінностей альтруїзму першість належить повазі до людини, чуттєвості, бережливості, терпимості, обов'язковості, відповідальності, справедливості, чесності, вірності [4, с. 118].

В емпіричних соціологічних і соціально-психологічних дослідженнях альтруїзм трактується як критерій моральної поведінки (Дж. Райт) і як найвищий рівень морального розвитку особистості (Л. Колберг, Т. Лайконе).

У соціальній психології набула визнання думка про те, що альтруїзм — це безкорислива турбота, допомога, самопожертва. Альтруїстична поведінка ототожнюється з просоціальною поведінкою. Оскільки такі крайнощі, як альтруїзм та егоїзм — неможливі, більш доцільним вважається вести мову про альтруїзм як моральний принцип життя не лише заради себе, а й заради інших. Увага до цієї тематики активізувалася після появи публікацій, присвячених асоціальній поведінці, зокрема агресії. Зниження агресії пов'язувалося з розширенням орієнтації людини на просоціальну поведінку.

В академічній психології поширені три теорії альтруїзму: теорія соціального обміну, теорія соціальних норм та еволюційна теорія. Згідно з теорією соціального обміну, надання допомоги пов'язано з мотивацією, бажанням людини мінімізувати витрати та оптимізувати винагороду. Теорія соціальних норм виходить із того, що надання допомоги зумовлено наявністю у суспільстві певних правил. Наприклад, «норма взаємності» спонукає нас відповідати добром, а не злом тим, хто прийшов нам на допомогу, а норма «соціальної відповідальності» змушує турбуватися про тих, хто потребує цього, стільки часу, скільки треба, навіть тоді, коли вони не в змозі віддячити нам. Еволюційна теорія альтруїзму ґрунтується на ідеї про те, що альтруїзм необхідний для «захисту свого роду» [6].

Узагальнення характерних для західного суспільства поглядів на сутність альтруїзму дало Д. Майерсу змогу констатувати, що його прояв зумовлюється двома мотивами: мораль-

ного обов'язку (МО) та морального співчуття (МС). Людина з мотивом МО здійснює альтруїстичні вчинки заради морального задоволення, самоповаги, підвищення моральної самооцінки (уникнення чи усунення перекручення моральних аспектів Я-концепції, уявлення про себе), виявляючи при цьому різне ставлення до об'єкта допомоги (іноді навіть негативне). Допомога має жертвний характер («відриває від себе»). Люди з мотивом МО (переважно індивіди авторитарного типу) характеризуються підвищеною особистісною відповідальністю.

Людина з мотивом МС виявляє альтруїзм у зв'язку з ідентифікаційно-емпатійним поєднанням, ототожненням, співпереживанням іншому, але не завжди доводить його до реальних дій. Її допомога не має жертвного забарвлення, альтруїстичні прояви не дуже стійкі через зниження ідентифікації і підвищення особистісної відповідальності [4, с. 572].

Отже, з психологічної позиції, альтруїзм найчастіше розглядається як самовідданість, свідоме і добровільне служіння людям, бажання допомагати іншим, сприяти їхньому щастю на основі мотивів любові, відданості, вірності, взаємодопомоги, співчуття, співпереживання. В іншому випадку альтруїзм визначається як активність, що полягає у безкорисливій турботі про благополуччя інших, як поведінка, яка здійснюється заради блага іншої людини без очікування будь-якої зовнішньої винагороди.

Важливо наголосити, що коли йдеться про альтруїзм, мається на увазі сприяння не загальному інтересу, а саме інтересу іншої людини. При цьому слід уточнити, що альтруїзм треба відрізнити від колективізму – принципу, який орієнтує людину на благо спільноти (групи). Тобто стверджується, що допомога надається не безкорисливо, а заради зниження своєї емоційної напруги.

Звертаючись до вивчення сутності альтруїзму, А. Поддяков (2007) зазначає, що в традиційному розумінні альтруїзму як безкорисливої допомоги іншим людям не диференційовані уявлення про сутнісно відмінні типи неогоїстичних настановлень і поведінки. Перший із цих типів, на його погляд, ґрунтується на загальному гуманістичному настановленні на допомогу іншим без реальної їх диференціації. Другий тип альтруїзму передбачає, що суб'єкт, ігноруючи власні інтереси, допомагає іншому, але особливим способом: завдаючи шкоди його супротивникам, зачіпаючи їхні інтереси. Цей тип альтруїзму А. Поддяков називає альтернативним альтруїзмом [7].

У праці О. Суворова альтруїзм інтерпретується через порівняння його з егоїзмом. Якщо егоїзм, стверджує дослідник, — це людськість стосовно себе за рахунок безлюдськості стосовно іншого, то альтруїзм — це людськість стосовно іншого за рахунок безлюдськості стосовно самого себе. Тобто, альтруїзм розуміється як людськість стосовно одних за рахунок безлюдського ставлення до інших [9].

Л. Антилогова вважає, що у визначенні сутності альтруїзму більш коректно акцентувати не на моменті жертвності, а на моменті відсутності практичної користі або винагороди для діючого суб'єкта [1].

Ці ідеї суголосні поглядам О. Насиновської, яка стверджує, що альтруїстична поведінка не завжди характеризується жертвністю на користь іншого. Альтруїстична поведінка, на її переконання, позначена, по-перше, тим, що суб'єкт переживає своє діяння як зумовлене внутрішньою необхідністю, таке, що не суперечить його інтересам. По-друге, поведінка, яка вимагає від суб'єкта яскраво вираженої зовні жертвності заради потреб іншого, реалізується порівняно рідко, тоді як поведінка, що не збігається з особистими потребами людини і не несе їй будь-якої винагороди, спостерігається доволі часто [2].

Аналіз наукових джерел засвідчує наявність доволі великої різноманітності теоретичних уявлень щодо сутності альтруїзму. Загалом можна виокремити кілька основних підходів, які, проте, не суперечать один одному. Згідно із першим із них, альтруїзм розглядається через протиставлення його егоїзму. Другий підхід інтерпретує альтруїзм крізь призму емоційної реакції емпатії, яка розуміється як афективний зв'язок з іншою людиною, здатність залучатися до її емоційного життя, поділяти переживання. Третій підхід акцентує на пріоритетності блага іншого з одночасною відмовою від власного блага, жертвності на користь іншої людини.

Незважаючи на різні трактування альтруїзму, дослідники одностайні в тому, що він тісно пов'язаний з моральністю, належить до її основних категорій, забезпечує дотримання про соціальної поведінки.

Література

1. Антилогова Л. Н. Альтруизм и его роль в профессиональной деятельности социального работника / Л. Н. Антилогова // Социальная работа в Сибири : сб. науч. трудов. — Кемерово : Кузбассвузиздат, 2004. — С. 35-44.

2. Басина Е.З. Роль идентификации в формировании альтруистических установок личности / Е.З. Басина, Е.Е. Носиловская // Вестник МГУ. Сер. 14. Психология. — 1977. — №4. — С. 12-15.
3. Вишнівська Н.В. Підготовка педагогів шкіл-інтернатів до виховання милосердя у молодших школярів / Н.В. Вишнівська // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. — Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2012. — Вип. 16, кн. 2. — С. 52-59.
4. Ильин Е.П. Психология помощи. Альтруизм, эгоизм, эмпатия / Евгений Павлович Ильин. — СПб. : Питер, 2013. — 304 с.
5. Конт О. Курс положительной философии: в 2 т. Т. 1 / О. Конт. — СПб. : кн. магазин т-ва Посредник, 1900. — 302 с.
6. Майерс Д. Социальная психология / Дэвид Майерс. — СПб. : Питер, 1997. — 688 с.
7. Поддьяков А.Н. Альтер-альтруизм / А.Н. Поддьяков // Психология. — 2007. — №3. — С. 98-107.
8. Соловьев В.С. Оправдание добра: Нравственная философия / В.С. Соловьев. — М. : Республика, 1996. — 479 с.
9. Суворов А.В. Человечность как фактор саморазвития личности / А.В. Суворов // Мир Психологии. — 1996. — №2. — С. 24-53.
10. Швейцер А. Культура и этика / А. Швейцер. — М. : Прогресс, 1973. — 340 с.
11. Шопенгауэр А. Свобода воли и нравственность / А. Шопенгауэр; [общ. ред., сост., вступ. ст. А.А. Гусейнова и А.П. Скрипника]. — М. : Республика, 1992. — 448 с.

Рассмотрены взгляды исследователей на сущность альтруизма как моральной и междисциплинарной категории. Установлено, что на уровне разных отраслей научного знания альтруизм чаще всего интерпретируется через противопоставление его эгоизму; сквозь призму эмоциональной реакции эмпатии как аффективной связи с другим человеком, способность включаться в его эмоциональную жизнь, разделять переживания; признания приоритетности блага другого человека с одновременным отказом от собственного блага, жертвенности в пользу другого человека. Альтруизм реализуется в любви к ближнему, доброй воле, благотелянии, долге перед человеком, щедрости, милосердии, признании другого, честности, справедливости, терпимости, сочувствии, практической бескорыстной помощи, уходе за больными, защите, служении.

Ключевые слова: альтруизм, моральная категория, междисциплинарная категория, эгоизм.

L. L. Prymachok

Theoretical Comprehension of the Essence of Altruism as a Moral and Multidiscipline Category

Rivne Basic Medical College (53 Miriushchenka Str., Rivne, Ukraine).

The views of researchers on the essence of altruism as a moral and multidiscipline category are considered. At the level of different spheres of scientific knowledge, altruism is frequently interpreted through contrasting it with egoism; through the prism of emotional reaction of empathy as an affect connection with

other person, the ability to understand its emotional life, share experiences; grant priority to blessing of others with simultaneous waiver of the own blessing, sacrifice on behalf of the other person. The moral aspect of altruism is closely related with conscience; a person aims to operate in accordance with conscience, but without planning to get benefits for that. Altruism is understood as selflessness, conscious and voluntarily service, the desire to help others due to the reasons of love, devotion, loyalty, mutual help, sympathy; as activity related to the unselfish anxiety about prosperity of others, as a conduct that is carried out for the sake of other person without expectation of any external reward.

When altruism is involved, there is an assistance of not general interest, but in the interests of the other person. Therefore, it should be distinguished from collectivism – a principle oriented for the good of association (groups). Altruism is realized in love to the other person, good will, charity, duty before others, generosity, honesty, justice, tolerance, sympathy, practical disinterested aid, care after patients, protection, anxiety, and service.

Keywords: *altruism, moral category, multidiscipline categories, egoism.*

References

1. Antilogova, L.N. (2004). Altruizm i ego rol v professionalnoi deiatelnosti sotsyalnogo rabotnika [Altruism and its role in professional activity of social worker]. In Sotsyalnaia rabota v Sibiri (pp. 35-44). Kemerovo: Kuzbassvuzizdat.
2. Basina, E. Z. & Nosilovskaia, E. E. (1977). Rol identifikatsii v formirovanii altruisticheskikh ustanovok lichnosti [The role of identification in the formation of altruistic attitudes of personality]. Vestnik MGU Ser. 14. Psikhologiya, 4, 12-15.
3. Vyshnivska, N.V. (2012). Pidhotovka pedahohiv shkil-internativ do vykhovannia myloserdia u molodshykh shkoliariv [Training boarding school educators to educating mercy in primary schoolchildren]. In Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi: Issue 16, book 2 (pp. 52-59). Kamianets-Podilskyi: Zvoleiko D.H.
4. Ilin, E. P. (2013). Psikhologiya pomoshchi. Altruizm, egoizm, empatiia [The psychology of help. Altruism, egoism, empathy]. St. Petersburg: Piter.
5. Kont, O. (1900). Kurs polozhytelnoi filosofii: Vol.1 [A course of positive philosophy]. St. Petersburg: kn. magazin t-va Posrednik.
6. Maier, D. (1997). Sotsyalnaia psikhologiya [Social psychology]. St. Petersburg: Piter.
7. Poddiaikov, A.N. (2007). Alter-altruizm [Alter-altruism]. Psikhologiya, 3, 98-107.
8. Soloviev, V.S. (1996). Opravdaniie dobra: Nравstvennaia filosofiiia [Justification of the good: Moral philosophy]. Moscow: Respublika.
9. Suvorov, A.V. (1996). Chelovechnost kak faktor samorazvitiia lichnosti [Humanism as a factor of self-development of personality]. Mir Psikhologii, 2, 24-53.
10. Shveitser, A. (1973). Kultura i etika [Culture and ethics]. Moscow: Progress.
11. Shopengauer, A. (1992). Svoboda voli i нравstvennost [The freedom of will and morality]. Moscow: Respublika.